

IZRAŽANJE SAMODEJNEGA DEJANJA V JAPONŠČINI IN SLOVENŠČINI

Podobno kot moja prejšnja prispevka (v SR 1992:2 in 1992:4) je izhodišče pričujoče razprave prehodnost oz. neprehodnost vseh različnih dejanj in pojavov, ki jih skušamo izraziti z besedami. Tokrat gre za kontrastivno analizo izražanja samodejnega dejanja v japonščini in slovenščini. »Samodejno dejanje« je tisto, kar se dogaja pri glavnem udeležencu dejanja brez (ali z malo) njegove volje oz. zavesti.

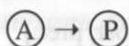
This study is based on the transitivity/intransitivity of various actions and phenomena in this world which we try to describe in words. I have attempted to contrastively analyze Japanese and Slovene sentence structures that express spontaneous action. Spontaneous action means an action that occurs without or very little volition of the main participant of the action.

Najprej je s pomočjo prototipov dejanj in pojavov v našem svetu treba določiti pojem »samodejnost« oz. »samodejno dejanje«. Zatem si ogledamo, kje in v kateri obliki najdemo izraženo samodejno dejanje v japonščini in slovenščini: v japonščini pri glagolskem načinu, t. i. »samodejnosti«, v slovenščini pri enem od več stavčnih vzorcev z morfemom *se*. Na koncu pa je primerjava izrazov samodejnega dejanja v obeh jezikih.

1 V slovenski slovnici »samodejnost« ni obravnavana kot posebna kategorija. Po SSKJ pomeni »samodejen« tisto, »ki se zgodi sam od sebe, po lastnih zakonih // nanašajoč se na človekovo dejanje, ki poteka brez njegove volje, zavesti«. V japonščini pa je pojem »samodejnost« ('zihatu') ena od štirih glavnih kategorij glagolskega načina v tradicionalni slovnici. Ta posebna kategorija izraža to, »kar nastane samo od sebe; kar se zgodi ne glede na voljo glavnega udeleženca dejanja«.¹

1.1 Spodaj navajam tri glavne prototipe dejanj oz. pojavov v našem svetu.²

Prehodno dejanje:

[+volja] [+sprememba]

Pri prehodnem dejanju sta vsaj dva udeleženca: delujoča sila oz. vršilec (agens [A]) in predmet, na katerega je namerjeno dejanje (prizadeti oz. paciens [P]). Dejanje se vrši v smeri A do P. Ko A deluje na P v neki obliki, obstaja volja agensa (označeno [+volja]) in pri tem pride do neke spremembe pri prizadetem (označeno [+sprememba]). Primer: *Janez tepe Tomaža*.

Neprehodno dejanje:

[+volja]

¹Za definicijo »samodejnosti«: TERAMURA (1982) in *Nihon bunpoo daiziten* (1971). Vendar prim. v *Slovenski slovnici* J. TOPORIŠIČA poglavje Glagoli in oblike s se (n. d. 294–295), točka 2: *ubil se je v gorah* 'zaradi padca je umrl'. Morfem *se* dela prvotno prehodni glagol neprehoden, procesualen.

²O prototipih dejanj in pojavov govorijo W. JACOBSEN (1989), HOPPER & THOMPSON (1980), S. DIK (1978) idr.

Vršilec oz. agens sam se udeležuje dejanja in glagol opisuje agensovo krenjto ali spremembo njegovega stanja. To ponavadi opravlja človek ali bitje s svojo voljo. Primer: *Janez hodi.*

Samodejni pojav:

[-volja]

V središču stoji predmet [O]. Glagol opisuje stanje ali spremembo stanja tega predmeta. To so večinoma trajajoče stanje ali sprememba stanja pri predmetu, pri katerem ne obstaja volja ali zavest. Primer: *Voda vre.*

Tipično za dejanje (tako prehodno kot tudi neprehodno) je to, da obstaja volja glavnega udeleženca dejanja (vršilca). V tej razpravi pa obravnavam samodejno dejanje, tj. dejanje, pri katerem je vršilčeva volja oz. volja glavnega udeleženca dejanja odsotna. Glede na zgoraj navedene prototipe dejanj v zvezi s prehodnostjo, lahko rečem, da je samodejno dejanje netipično. Pri prototipu »samodejni pojav« pa vidimo odsotnost volje. Iz ugotovljenega sklepam, da je samodejno dejanje nekaj, kar je med dejanjem in pojavom. Ali bolje rečeno, je to neka mešana ali izjemna oblika dejanja oz. pojava, ki jo ne morem uvrstiti v enega od prototipov.

2 Izražanje samodejnega dejanja v japonščini

2.1 Na področju glagolskega načina (angl. 'voice') v japonski slovnici tradicionalno upoštevamo naslednje štiri kategorije: trpnost ('ukemi'), možnost ('kanoo'), samodejnost ('zihatu') in vzročniškost ('sieki'). Oglejmo si nekaj primerov. Stavek povedi [2] je trpna pretvorba tvornika [2].

- [1] *Taroo ga Ziroo o nagutta.*
 [lastno ime] [im.] [lastno ime] [tož.] [tepsti, pret.]
 »Taroo je tepel Zirooja.«

- [2] *Ziroo ga Taroo ni nagurareta.*
 [im.] [od][tepsti, trpnost, pret.]
 »Ziroo je bil tepen od Tarooja.«

Oglejmo si še primer, kjer je stavek [4] kavzativna pretvorba osnovnega stavka [3].

- [3] *Ziroo ga suwaru.*
 [im.][usesti se]
 »Ziroo se usede.«
- [4] *Taroo ga Ziroo o suwaraseru.*
 [im.] [tož.][usesti, vzroč.]
 »Taroo posadi Zirooja.«

Oblikovne in skladske značilnosti, ki so skupne za glagolske načine v japonščini, so naslednje: a) Obstaja vpona, ki jo dodamo osnovni obliki glagola (tj. *-arer-* za trpnost, in *-(s)ase-* za vzročniškost), in oblika glagola se s tem dodatkom spremeni. b) Vzporedno s prvo značilnostjo (pod točko (a)) si izmenjujejo udeleženci dejanja oz. pojava svoja skladska mesta. (Pride do izmenjave sklonov med vršilcem, prizadetim idr., ki jih izražajo samostalniške fraze, ali/in pride do spremembe v številu udeležencev dejanja, izraženih v stavku.)

Dodatna značilnost za tri glavne kategorije glagolskega načina v japonščini (trpnost, možnost in vzročniškost) je, da zgoraj omenjene skupne oblikovne in skladske značilnosti vidimo pri glagolih s širokega območja, in posamezna vpona kot pomenski morfem s stalnim pomenom deluje kot slovnično produktivno sredstvo.

2.2 Kar se tiče samodejnosti pa velja podoben pojav (dodatek vpone vzporedno z izmenjavo udeležencev dejanja) samo na omejeno majhno število glagolov in tó ne pri vseh glagolih, ki izražajo t. i. »samodejnost« ('zihatu'). Vpona za samodejnost je oblikovno enaka vponi za »trpnost« in pri določenih glagolih tudi za »možnost«, tj. *-arer-*. Po *Nihon Bunpoo Daizitenu* ('Velikem slovarju japonske slovnice' 1971) se ta vpona za pomen samodejnost pojavlja samo pri glagolih, ki izražajo miselne dejavnosti in čustva (npr. *omou* 'misliti', *omoidasu* 'spomniti si', *kanzuru* 'čutiti', *sinobu* 'spomniti si', *miru* 'videti', *handan suru* 'sklepati' idr.).

Pri ostalih oblikah glagolov za izražanje samodejnosti ni videti dodatka vpone, vendar se posamezne glagolske oblike, ki jih lahko vzamemo kot nove slovarske enote, imenujejo »samodejne«. To so t. i. samodejno neprehodni glagoli ('zihatu zidoosi'), ki jih v japonščini najdemo med številnimi neprehodnimi glagoli. Moriyama (1988) piše, da sta med različnimi neprehodnimi glagoli dva tipa: eden je nesamodejno neprehodni glagol ('hi-zihatu zidoosi'), iz katerega je možno izpeljati vzročni glagol ('sieki doosi', npr. *tatu* 'stati'; ustrezní vzročni glagol je *tateru* 'postaviti'), drugi pa samodejno neprehodni glagol, ki vsebuje pomen 'sam od sebe' ali samodejen (npr. *toreru* 'odlepiti se', *magaru* 'upogniti se') Slednji tip je tisti neprehodni glagol s samodejnim pomenom, o katerem tukaj govorimo. Samodejno neprehodne glagole vedno najdemo v paru z ustreznim prehodnim glagolom:

[5] *Taroo ga hon no kabaa wo totta.*
[im.][knjiga][rod.][ovitek][tož.][vzeti stran, pret.]
»Taroo je vzel ovitek s knjige.«

[6] *Hon no kabaa ga toreta.*
[rod.] [im.][pasti stran, pret.]
»Ovitek knjige je padel stran.«
(*toreru* je samodejno neprehod. gl.)

Samostalnik, ki je v stavku prehodnega glagola zasedal mesto objekta (s členkom *wo* v stavku [5]), vzame v stavku [6] mesto imenovalnika (s členkom *ga*). Stavek, katerega glagol je samodejno neprehodni glagol, izraža nek pojav tako, da nek predmet »spontano (sam od sebe) postane takšen«.³

2.3 »Rareru samodejnost«. V nadaljevanju bi si bolj podrobno ogledali t. i. »rareru samodejnost« (izražanje samodjnosti z izpeljano obliko glagola z vpono *-arer-*). Najprej naj omenim značilnosti »rareru samodejnosti«, ki so bile obravnavane v dosedanjih virih. Samostalnik oz. samostalniška fraza, ki je v prvotnem tvorniku na tožilniškem mestu (s členkom *wo*), zavzame v stavku 'rareru samodejnosti' imenovalniško mesto s členkom *ga*:

³Večina od omenjenih samodejno neprehodnih glagolov je po obliki enaka glagolom, ki se uporabljajo za pomen »možnost«, t. i. 'kanoo doosi', izpeljani iz prvotnega glagola z dodatkom vpone *-er-*.

[7] *Kokyoo no koto wo omoidasu.*

[domovina][svoj.][stvar][tož.][spomniti se]

»Spomnim se domovine.«

[8] *Kokyoo no koto ga omoidasareru.*

[im.][spomniti se, samodej.]

»(To) me spominja na domovino.«

Enako se dogaja tudi pri pretvorbi tvornega stavka v trpnik.

[9] *Kono toti ni atarasii ie wo tateru.*

[kaz.zaim.][zemlja][mest.][nov] [hiša][tož.][zgraditi]

»Na tej zemlji bomo zgradili novo hišo.«

[10] *Kono toti ni atarasii ie ga taterareru.*

[im.][zgraditi, trpnik]

»Na tej zemlji bo zgrajena nova hiša.«

Razlika med trpnim in samodejnim stavkom je to, da členek *ga* lahko nadomesti členek *wa* pri trpnem stavku, medtem ko *wa* v samodejnjem izražanju ne pride v poštev oz. ni slovničen.⁴

Moriyama (1988) pojasnjuje to dejstvo z razlago, da samostalniki v samodejnjem izražanju vzame vedno členek *ga*, ker samodejno izražanje pove nastanek nekaj novega, torej podajanje nove snovi. Torej, spodaj navedeni stavek [11] je nesprejemljiv, medtem ko stavek [12] zveni popolnoma normalen.

[11] **Kokyoo no koto wa omoidasareru.*

[tema][spomniti si, samodej.]

[12] *Atarasii ie wa kono toti ni taterareru.*

[nov] [hiša][tema][kaz. zaim.][zemlja][mest.][zgraditi, trpnik]

»Nova hiša bo zgrajena na tej zemlji.«

Medtem ko se vršilec dejanja pri trpniku priložnostno izraža s sklonskim členkom oz. frazo *ni 'od'*, *ni yotte 'od'* ali *kara 'od'*, se glavni udeleženec dejanja, izražen v stavku samodejnega dejanja, izraža s členkom (sestavljeno iz dveh delov) *niwa*. (Glej naslednji primer):

[13] *Watasi niwa kokyoo no koto ga omoidasareru.*

[jaz][mest.][tema][domovina][rod.][stvar][im.][spomniti se, samodej.]

? »Pri meni se spominja o domovini.«

Stavek [13] izraža enako okoliščino kot naslednji tvorni stavek [14], vendar pri stavku [13] v primerjavi s tvornim stavkom čutimo manj volje vršilca (oz. govornika):

[14] *Watasi wa kokyoo no koto wo omoidasu.*

[jaz] [tema][domovina][rod.][stvar][tož.][spomniti si, sed.]

»Jaz se spominjam domovine.«

Za samodejno izražanje v stavku [13] bi rekla, da povedano dejstvo ni v neposredni zvezi z vršilčevo voljo. Tu se čuti nek zunanji dražljaj, ki bi vzbudil spomin na domovino pri govorniku. Zato se je v njegovi notranjosti prebudil spomin na domovino. V tej

⁴Členek *ga* je sklonski členek ('kaku zyosi'), ki označuje osebek stavka, medtem ko je členek *wa* povedni členek ('kakari zyosi'), ki označuje temo povedi.

študiji imenujem »stavek samodejnega dejanja« tisto skladnjo, pri kateri je [1.] dodatek vpono *-arer-* pri glavnem glagolu, [2.] vršilec dejanja, ki je stal na imenovalniškem mestu v prvotnem tvornem stavku, preide v (dajalniški) sklon s členkom *ni* (ki ga spremlja dodatno še členek *wa*) in [3.] na novo izpeljani glagol nakazuje pojav, ki ni v zvezi z voljo glavnega udeleženca dejanja, ampak spontano nastalo dejstvo.

Naslednji stavki so tudi primeri izraza »samodejnega dejanja«. (Vsi iz *Nihon bunpoo daizitena* 1971):

- [15] *Tomo no mi no ue ga anzirareru.*
[prijatelj][rod.][usoda, sreča][im.][bati se, samodej.]
»Usoda mojega prijatelja me skrbi.«
- [16] *Zenkai no sippai ga kuyamareru.*
[prejšnjič][rod.][napaka][im.][obžalovati, samodej.]
»Žal (mi/nam) je storjene napake od prejšnjič.«
- [17] *Hurusato no sanga ga sinobareru.*
[domovina][rod.][gore in reke][im.][spominjati si, samodej.]
»Spominjam se domače pokrajine.«

V vseh treh stavkih [15] do [17] je glagolska vpona *-arer-*. Samostalniška fraza, ki izraža objekt dejanja je na imenovalniškem mestu s členkom *ga*. Če bi v teh stavkih hoteli omeniti tistega, ki se udeležuje dejanja oz. pojava, bi najbolje ustrezala fraza *watasi niwa* 'pri meni' ali *watasi wa* 'kar se tiče mene'.

Moriyama (1988) opozarja, da pri izrazu samodejnega dejanja obstaja posebna omejitev, in sicer to, da mora biti glavni udeleženec dejanja, ki se izraža s členkom *niwa*, v prvi osebi. Poleg prve osebe ednine (*watasi niwa*) kot v stavku [13], nam je lahko glavni udeleženec samodejnega dejanja tudi prva oseba množine (glej stavek [18]). S tretjo osebo (stavek [19]) se stavek sliši že nerodno.

- [18] *Wareware niwa kokyoo no koto ga omoidasareru.*
[mi] [domovina] [rod.][stvar][im.][spomniti si, samodej.]
»(To) nam zbujajo spomine na domovino.«
- [19] **Tanaka-san niwa kokyoo no koto ga omoidasareru.*
[gospod Tanaka]

Tudi pri stavkih [15] do [17] bi bila fraza v prvi osebi, ali *watasi niwa* ali *wareware niwa*, edino možna, če hočemo nekoga izraziti kot udeleženca dejanja.

2.4 Uporaba »rareru samodejnosti« za izraz splošnosti. Kot primer »rareru samodejnosti« obstaja tudi naslednji stavek:

- [20] *Taroo no syoori ga kitai sareru.*
[rod.][zmaga][im.][pričakovati, trpnik]
»Pričakovana je Taroojeva zmaga.«

Tudi v stavku [20] ima glagol vpono *-arer-*, vendar je tu težko reči, da bi bila glavna oseba, ki je povezana z dejanjem, omejena samo na prvo osebo. Stavek ne govori o samodejnem pojavu, ampak o »splošnosti«, tj. da Taroojevo zmago pričakuje kdor koli, oz. vsi med nami, ki vemo za njegovo udeležbo na tekmi. Zato je stavek [20] drugačne narave od stavkov [13], [15], [16] in [17] (samodejnih dejanj), ki govorijo o

posameznih dejanjih, ne o splošnih. Glagol v stavku [20] lahko pretvorimo v obliko na *-te iru* (glagolska oblika za vid trajajočega dejanja oz. stanja), ne da bi spremenili pomen stavka:

[21] *Taroo no syoori ga kitai sarete iru.*

»Taroojeva zmaga je pričakovana.«

To pomeni, da stavek izraža lastnost samostalnika, ki stoji v imenovalniku (s členkom *ga*). V primerjavi s stavkom [21] stavka samodejnega dejanja ne moremo pretvoriti v stavek z glagolom v obliki *-te iru*.

[22] * *Kokyoo no koto ga omoidasarete iru.*

Razlog za neslovničnost stavka [22] je naslednji: Stavek samodejnega dejanja izraža spontan nastanek neke situacije brez vršilčeve volje, kar pomeni, da ne izraža lastnosti nekega objekta. Vsebina stavka samodejnega dejanja je enkratni pojav, ki ga doživlja glavni udeleženec dejanja, istočasno je to neka vrsta spontanega pojava, ki ga on s svojo voljo ne more nadzorovati. Da bi skladno za izraz samodejnega dejanja jasno razločevali od 'rareru samodejnosti', ki se uporablja za izraz splošnosti dejanja, naj dodam poleg že prej navedenih lastnosti [1.] do [3.] še naslednjo karakterizacijo:

[4.] Vsebina stavka je enkratni pojav.

V stavku [20] je objekt dejanja (Taroojeva zmaga) na imenovalniškem mestu. To pomeni, da stavek lahko razumemo kot uporabo trpnika. (Torej, postavljanje objekta v ospredje s pretvorbo tvornika v trpnik.) Moriyama (1988) piše, da izmed vseh glagolov, ki izražajo čustvo in mišljenje, v »rareru samodejnost« lahko pretvorimo naslednje glagole (oz. ti glagoli lahko vzamejo vpono *-arer-* s pomenom samodejnost): 1. glagole, ki v stavku zahtevajo dva udeleženca (večina jih je prehodnih), 2. načeloma glagole, ki nimajo ustreznega prehodnega glagola v paru, 3. mnoge glagole poročanja in 4. glagole, ki izražajo notranje emocije.

Izmed glagolov, ki jih Moriyama našteva, so nekateri taki, ki jih po mojem mnenju ne bi mogli uporabljati v skladni samodejnega dejanja, kakor sem jo predstavila tukaj. To so npr. *kitai suru* 'pričakovati', *isogu* 'hiteti'. Oba glagola z vpono izražata splošnost dejanja in se večkrat pojavljata v stavkih, kjer stavčni člen v prvi osebi kot *watasi niwa* 'meni', *wareware niwa* 'nam' (ki označujeta določenega povzročitelja dejanja) ne bi bil primeren.

Kar je bilo do sedaj v japonski slovnici obravnavano kot »rareru samodejnost« ('rareru zihatu') pravzaprav vsebuje dve različni uporabi vpone *-arer-*, glede na vrsto glagolov. Pomen morfema *arer-* je enkrat samodejno dejanje (spontano in enkratno dejanje), drugič pa posplošeno dejanje (uporaba trpnika).

3 Izražanje samodejnega dejanja v slovenščini

3.1 Pri klasifikaciji različnih rab morfema *se* v slovenščini sem jih najprej na grobo delila na dve skupini: (1) morfem *se* pri posameznih glagolih in (2) *se* v skladenjskih vzorcih. Prvi del svoje uvrstitve sem predstavila v prejšnjih prispevkih v SR 1992:2 in 1992:4, kjer sem podrobno obravnavala glagole za izražanje povratnega in vzajemnega dejanja. V tem prispevku pa nas zanima drugi del uvrstitve, klasifikacija

stavčnih struktur s prostim morfemom *se*. Za vsako stavčno strukturo v preglednici navajam le en primer.⁵

Stavki z morfemom se (se ni nadomestljiv s sebe)

- 6 Stavki brez imenovalnika
(samo 3. os. ed. s. spola, prehodni in neprehodni glag.)
 - 6a Brezosebni stavek (brez vršilca, možna je pretvorba s 1. ali 3. os. mn.)
Primer: *Tod se hodi na Triglav.*
 - 6b Stavek samodejnega dejanja (vršilec v dajalniku, parafraza s 1. ali 3. os. množine ni možna)
Primer: *Zeha se mi.*
 - 7 Trpni stavek (brez vršilca, samo prehodni glagoli)
Primer: *Otava se kosi avgusta.*
- 6a: posplošenost, znanje po izkušnji, možnost
6b: nenamerno/nezavestno prehodno/neprehodno dejanje
7: prehodno dejanje brez omembe vršilca (trpnik na *se*)

Tudi skladenjske vzorce z morfemom *se* lahko razdelimo v manjše skupine glede na skladenjske in pomenske lastnosti posameznih stavčnih vzorcev. Skupna vloga morfema *se* pri teh stavčnih zgradbah je to, da govorniku ponuja poleg skladenjske strukture brez morfema *se* neko izbiro pri izražanju. Ta izbira se uresničuje s postavljanjem udeleženca dejanja v ospredje oz. ozadje.

Izraz samodejnega dejanja, o katerem tukaj govorim, je samo majhen del vseh različnih skladenjskih možnosti z uporabo *se*. Zato je treba pogledati, kje med vsemi drugimi skladejskimi vzorci z morfemom *se* se nahaja ta stavčni vzorec, da bi pravilno razumeli skladenjske in pomenske lastnosti stavčne zgradbe za samodejno dejanje. Zato si spodaj na kratko oglejmo značilnosti posameznih stavčnih vzorcev, nato pa bližje proučimo stavčne primere za izražanje samodejnih dejanj, ki spadajo v skupino 6b moje klasifikacije.

3.2 Najopaznejša skladenjska lastnost stavkov v skupini 6 (stavke pod 6a in 6b skupaj naj imenujem »brezsubjektne stavke«) je, da je glagolska oblika omejena samo na tretjo osebo ednine srednjega spola. V slovenščini se po navadi glagol ujema s samostalniško besedo v imenovalniku v osebi, številu in spolu. Kadar vršilec dejanja ali nosilec stanja oz. postopka (ki ga drugače največkrat izraža samostalniška fraza v imenovalniku) ne obstaja ali si ga ne moremo predstavljati oz. ga namenoma ne postavimo, takrat tudi samostalnik (samostalniška fraza) kot stavčni člen tudi ne obstaja. (V slovenščini ni t. i. dummy-ja, torej tistega, kar ustreza *it* v angleščini ali *es* oz. *man* v nemščini). V takih stavkih manjka vladalna stran (angl. »governor«) slovnicega ujemanja in zato glagol oz. glagolska fraza stoji v neutralni obliki, tj. 3. os. ed. srednjega spola. Z zgradbo brezosebnega stavka iz klasifikacije 6a pa lahko

⁵Stavčni primeri v preglednici in tudi drugi slovenski zgledi v nadaljni razpravi so v glavnem iz virov: TOPORIŠIČ (1976), DULAR (1982), JUG-KRANJEC (1987). Glede Toporišiča prim. n. d. str. 294–295: »3. *Tod se hodi na Triglav*«, »4. *Išče se mlajša ženska*«, str. 296 »otava se kosi v poznem poletju«, »taka stvar se ne pove na glas«; str. 499: »Vozniku se je dremalo«. Glede H. Jug-Kranjec prim. n. d., str. 163.

pretvorimo tako izraz neprehodnega dejanja neprehodnega glagola (npr. *hoditi*), kot tudi izraz prehodnega dejanja prehodnega glagola (npr. *pečti*).

[23] *Po tej poti hodim v šolo* (stavek z neprehodnim glagolom)

[24] *Po tej poti se hodi v šolo* (stavčna struktura [6a] z neprehodnim glagolom)

[25] *Potico pečem* (stavek s prehodnim glagolom)

[26] *Potico se peče pri 220 stopinj* (stavčna struktura [6a] s prehodnim glagolom)

V stavkih [24] in [26] z morfemom *se* in glagolom v 3. os. ed. ne vemo, kdo je vršilec dejanja (kdo gre v šolo ali kdo peče potico). To vprašanje v sobesedilu sploh ni važno. Vsi, ki hočejo iti v šolo s te smeri, lahko hodijo po tej poti, in potico lahko peče vsakdo, ki jo želi speči. V tej skladejski strukturi ni prostora, kjer bi bil vršilec dejanja realiziran kot stavčni člen. Stavek [27] je torej neslovničen.

[27] **Potico se peče od mene*.⁶

Povratnotrpnostni stavki, tj. struktura klasifikacije [7], je eden od dveh trpnih variant v slovenščini, kadar se tvornik prehodnega dejanja pretvori v trpnik.

[28] *Kmetje kosijo otavo*.

[29] *Otava je košena (od kmetov)*.

[30] *Otava se kosi (v avgustu)*.

Stavka [29] in [30] sta enaka v tem, da v imenovalniku stoji '*otava*', ki pa je bil v prvotnem tvornem stavku [28] objekt v tožilniku (torej postavljanje objekta prehodnega dejanja v ospredje). Razlika je v tem, da pri trpnem stavku z deležnikom [29] (nedoločni *biti* + trpni deležnik) neobvezno izražamo vršilca s samostalniško frazo v rodilniku skupaj s predlogom *od*, pri povratno trpnem stavku [30] (povratni morfem *se* + glagol v tvorniku 3. os. ed. srednje ga spola) pa ni več sklona, ki bi ga lahko zasedel vršilec dejanja. To se pravi, da stavki [31] ni sprejemljiv.

[31] **Otava se kosi v avgustu od kmetov*.

Stavki [32], ki ga uvrščam v skupino 6a (brezsubjektnih stavkov) in po videzu zelo podoben stavku [30] zgoraj, je v slovenščini sprejemljiv na pogovorni ravni.

[32] *Otava se kosi v avgustu*.

Zgoraj navedeni štiri stavki [28] do [32] so drug drugemu v naslednjih odnosih⁶: 1. tvorni stavki: preh. gl.+ objekt v tož. (stavki [28]), 2. stavki s *se*: preh. gl.+ objekt v tož. (stavki [32]), 3. stavki s *se*: preh. gl.+ objekt v im. (stavki [30]), 4. trpni stavki: preh. gl.+ objekt v im. (stavki [29]). Primera 2 in 3 izražata posplošnost, 1 in 4 pa posameznost.

Od zgoraj ugotovljenega se vidi, da govornik izbere enega od dveh različnih skladejskih vzorcev z morfemom *se* (To sta brezosebni stavki naše klasifikacije [6a], kar pomeni stavki [24], [26] in [32]; in povratnotrpnostni stavki klasifikacije [7], tj. stavki [30]) vsakič z drugačnim motivom, a v rezultatu skladejskega postopka je nekaj skupnega. S tem, da govornik izbere brezosebni stavki tipa [6a], osredotoči svoje zanimanje na prehodno dejanje z voljo, kar se tiče vršilca tega dejanja pa je izražano kot nedoločeno. Do izbire tipa [7], povratnotrpnostnega stavka, pa pride zato, ker se govornik največ zanima za objekt oz. prizadetega pri prehodnem dejanju, in zato izbira slovnično sredstvo za postavljanje tega dejavnika v ospredje.

⁶K temu prim J. TOPORIŠIČ, SS 1976, str. 294–295, točka 4: *išče se mlajšo žensko, mnogo stvari se je pozabilo, mnoge stvari so se pozabile, tod se gre na Triglav*.

Kot rezultat vsake izbire je vršilec odrinjen v ozadje in ni izražen na površini stavka. Kdo je pravzaprav vršilec vsakega dejanja v obeh primerih pa lahko samo ugibamo glede na sobesedilo in situacijo.

Sedaj naj primerjam, tudi iz skladijskega vidika, stavek tipa [6a] (brezosebni stavek) in stavek tipa [6b] (stavek samodejnega dejanja), ki sta bila oba uvrščena pod nadskupino brezsubjektnega stavka (tipa [6]). Skupna značilnost stavkov tipa [6a] in [6b] je ta, da jim manjka samostalniška fraza v imenovalniku. Zato je glagol v obeh primerih v obliki 3. os. ed. srednjega spola. (Zaradi te skupne značilnosti sta oba tipa uvrščena pod »brezsubjektno stavke« tipa [6].) S skladijskim vzorcem tipa [6a] lahko pretvorimo stavke z zelo različnimi glagoli (prehodnimi in neprehodnimi) iz širokega pomenkega področja. Namen pretvorbe je ta, da vsebino dejanja povemo v posplošenem načinu izražanja.

Kadar v slovenščini hočemo povedati posplošeno dejanje (da ne bi točno povedali, kdo je vršilec dejanja), imamo poleg brezosebnega stavka z morfemom *se* še možnost, da glagolsko obliko pustimo v 1. ali 3. osebi množine. Torej, stavek:

[33] *Tod se hodi na Triglav.*

pretvorimo in dobimo:

[34] *Tod hodijo na Triglav.*

[35] *Tod hodimo na Triglav.*⁷

Pri tem je treba paziti na naslednje. Če stoji pred stavkom [34] npr. naslednji stavek [36]:

[36] *Janez, Ana in njuni otroci vsako poletje pridejo v to vas,*

se glagol *hodijo* v stavku [34] ujema s samostalniško frazo *Janez, Ana in njuni otroci* v stavku [36] v osebi, številu in spolu ter tako postane navaden stavek, ki govori o njihovem dejanju, ne pa o posplošenem. Stavek [34] lahko razumemo kot izraz posplošenega dejanja, v katerem je vršilec dejanja podan kot nedoločen v številu in osebi, torej ga razumemo enako kot stavek [33] samo takrat, kadar pred njim v sobesedilu ne najdemo stavka kot npr. [36].

3.3 Stavčni vzorec [6b] je enak stavku tipa [6a] v tem, da nima samostalnika v imenovalniku in da ima glagol obliko 3. os. ed. srednjega spola. Pri stavku tipa [6b] pa ni res, da bi bil vršilec oz. glavni udeleženec dejanja (tisti, pri katerem se vrši dejanje ali pojav, ki ga izraža glagol v stavku) sploh ni izražen. Najdemo ga v dajalniškem sklonu.

[37] *Spi se mi.*

[38] *Kolca se mu.*

[39] *Hoče se mi spati.*

[40] *Kar samo se mu smeje.*

[41] *Zeha se mi.*

Teh stavkov ni mogoče pretvoriti v stavke z glagolom v 1. ali 3. os. množine, kot smo to lahko storili s skladijskim vzorcem tipa [6a]. Naslednja stavka sta torej nepravilna:

⁷Prim. J. TOPORIŠIČ, *Slovenska slovnica* 1976, str. 499, točka 3 »stavki s splošnim osebnikom«.

[42] **Spijo mi.*

[43] **Spimo mi.*

Za enako vsebino posameznih stavkov od [37] do [41] obstaja možnost, da se uporablja stavčna struktura, pri kateri se v osebi, številu in spolu ujemata glagol in vršilec dejanja oz. nosilec stanja (ki je izražen v dajalniku v stavkih tipa [6a]) v imenovalniku. Kot primer naj vzamem glagol *zehati* in si ogledali naslednja dva stavka v določenem sobesedilu.

[44] *Na sestanku je kar naprej zehal.*

[45] *Na sestanku se mu je kar naprej zehalo.*

Oba stavka izražata enako vsebino, (da je on zehal): Govoreči v stavku [44] opazuje dejstvo, da je kolega zehal, iz nepristranskega stališča. Kolega je zehal morda zato, ker je bil sestanek dolgočasen. Govornik v stavku [45] pa stoji ob strani svojega kolega in s sočutjem poroča, da se je kolegu zehalo nenamerno (najbrž zato, ker je moral prejšnjo noč delati do pozne ure).

Kot je razvidno iz stavkov [37] do [41], so glagoli, ki se lahko pojavljajo v skladijski strukturi tipa [6b], s precej omejenega pomenskega območja. Po navadi gre za izraz fiziološkega pojava, ki ga težko nadziramo s svojo voljo (zehanje, kolcanje ipd.), čeprav še vedno gre za stvari, ki se vršijo pri posamezniku, tj. vršilcu dejanja oz. nosilcu stanja. To skladijsko strukturo posebej imenujem »stavek samodejnega dejanja« zato, ker je ta struktura omejena na »samodejna« dejanja, izvršena nenamerno in samo od sebe, ne glede na voljo glavnega udeleženca dejanja, čeprav se to res dogaja pri določeni osebi. Ravno tisti pomen, da dejanja ne moremo nadzirati s svojo voljo, izraža slovnično sredstvo, da osebek v stavku (vršilec dejanja) preide iz imenovalnika v dajalnik.⁸

Ta stavčna zgradba samodejnega dejanja tipa 6b se najraje poveže z neprehodnimi glagoli, ki izražajo fiziološke pojave, poveže se pa tudi dalje z neprehodnimi glagoli z vršilčevo voljo vred, in tudi s prehodnimi glagoli.⁹

[46] *Janezu se pleše.*

[47] *Janezu se pije vino.*

Posamezno dejanje v zgoraj navedenih stavkih ni proti Janezovi volji. Lahko bi rekli nasprotno: *Janez bi rad plesal oz. pil.*

4 Primerjava

V tem prispevku sem imenovala 'stavek samodejnega dejanja' v slovenščini na primer naslednji stavek:

[48] *Kar naprej se mu zeha.*

V japonščini imamo kot stavek samodejnega dejanja s podobnimi lastnostmi naslednji primer:

⁸TOMŠIČ (1939: 167) imenuje to »pristni reflektivni brezosebni« in navaja podoben primer v paru z aktivnim stavkom. Po njegovem obstaja »med obema oblikama neka pomenska razlika: če rečem *dremljem*, povem, da nekaj delam, če pa rečem *dremlje se mi*, gre za isto dejanje, ki ga opravljam nehote.«

⁹Na to je opozoril J. OREŠNIK l. 1990.

- [13] (*Watasi niwa*) *kokyoo no koto ga omoidasareru.*
 [jaz][mest.][tema][domovina][rod.][stvar][im.][spomniti si, samodej.]
 »(To) (me) spominja na domovino.«

Glavni udeleženec dejanja, ki se izraža v ustreznem tvornem stavku v imenovalniku oz. s sklonskim členkom *ga*, nastopa v stavku samodejnega dejanja na dajalniškem mestu oz. s sklonskim členkom *ni*. Tu vidimo v obeh jezikih postavljanje glavnega udeleženca dejanja v ozadje. To je slovnično sredstvo, ki se uporablja za izraz določenega pomena, in sicer: čeprav je omenjena oseba glavni udeleženec dejanja, je dejanje podano kot nenadzorljivo od njegove volje. To je pri stavkih samodejnega dejanja v japonsščini in slovenščini velika skupna točka, obstajajo pa med njima naslednje razlike: (A) pri vrstih glagolov, ki se pojavljajo v skladnji za samodejno dejanje: — v slovenščini so to predvsem neprehodni glagoli za izražanje fizioloških pojavov; npr. *zehati*, *kolcati*, *spati* ipd.; — v japonsščini so to prehodni glagoli, in sicer za miselne aktivnosti in čustva; npr. *omoidasu* 'spomniti se', *kuyamu* 'obžalovati' idr.; (B) v obliki glagolske fraze v primerjavi s prvotnim tvornim stavkom (stavkom s prisotnostjo volje): — v slovenščini je to prvotna tvorna oblika glagola + morfem *se*, — v japonsščini je to izpeljana trpna oblika z vpono *-arer-*.

V primeru stavka samodejnega dejanja v slovenščini lahko rečem, da je to potek spreminjanja neprehodnega dejanja (ki se izraža z neprehodnim glagolom) v smeri proti prehodnemu izražanju. Z uporabo morfema *se* nam ta skladnja daje občutek, da obstaja nek drug vršilec dejanja (nekdo ali nekaj, ki povzroča zehanje prvemu udeležencu dejanja).

Za prevod slovenskih stavkov, ki izražajo fiziološke pojave (npr. zehanje), imamo v japonsščini dve možnosti: Stavek s prehodnim glagolom *suru* 'delati, narediti' in stavek z neprehodnim glagolom *deru* 'izstopiti, pojaviti se'. Samostalniška fraza (v tem primeru *akubi* 'zeh') stoji v prvem primeru na tožilniškem mestu (s členkom *wo*), v drugem pa v imenovalniku (s členkom *ga*).

- [49] *Akubi wo suru.*
 [zeh] [tož.][delati]
 »Zeham.«
- [50] *Akubi ga deru.*
 [im.][pojavit se]
 »Zeha se mi.«

Tu vidimo vzporednost izrazov v obeh jezikih (prim. preglednico spodaj). (Enako vzporednost najdemo pri izrazu za kolcanje. Pri prevajanju drugih primerov [*Spi se mi*, *Smeje se mu*, idr.] pa se vpleta v glagolski vid idr.)

	Več volje se čuti	Manj volje se čuti
Slovenščina	<i>Zeha.</i> (agens v imenovalniku)	<i>Zeha se mu.</i> (agens v dajalniku)
Japonsščina	<i>Akubi wo suru.</i> (prehodni glagol)	<i>Akubi ga deru.</i> (neprehodni glagol)

Japonska skladnja za samodejno dejanje pozna proces spreminjanja prehodnega dejanja (ki se izraža s prehodnim glagolom, npr. *omoidasu* 'spomniti se') v smeri proti neprehodnemu izražanju (*omoidasareru* 'spomniti se' + samodejnost). (Čeprav tu ne gre za prehod iz tipičnega prehodnega izražanja, ker je objekt dejanja bolj abstrakten, npr. vsebina mišljenja ipd.) To je način izražanja, ki je podoben samodejno neprehodnim glagolom, ki izražajo neko spremembo objekta samega od sebe (npr. *ito ga kireru* 'nit se trga', *kami ga hagareru* 'papir se lušči').

Zanimivo je, da med japonskimi samodejno neprehodnimi glagoli najdemo nekaj glagolov, ki se nanašajo na aktivnosti živega bitja (po navadi človeka): npr. *waraeru* '(nehote) se smejeti', *nakeru* '(nehote) jokati'. (Prim. *na smeh mu je šlo, na jok mu je šlo*.) Ti glagoli izražajo fiziološke pojave, ki jih vršilec sam ne more obvladati v polni meri. Ravno za izražanje takih fizioloških pojavov smo srečali skladnjo za samodejno dejanje tudi v slovenščini.

LITERATURA

- Andrej BEKEŠ 1989: Surovenia-go ni okeru zyudoosei («Trpnik v slovenščini»), rezime.
- Bernard COMRIE 1989: *Language Universals and Linguistic Typology* (Second Edition). Basil Blackwell, England.
- František DANEŠ 1968: Some Thoughts on the Semantic Structure of the Sentence. *Lingua* 21, North-Holland, Amsterdam.
- Atumi DEGUTI 1976: Supein-go — Saiki keisiki wo megutte («Španščina okrog povratne oblike»). *Kooza Nihongo-gaku* 10, Meizi syoin, Tokio.
- C. Simon DIK 1978: *Functional Grammar*. North-Holland, Amsterdam (North-Holland Linguistic Series 37).
- Janez DULAR 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku* (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani).
- P. J. HOPPER & S. A. THOMPSON 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. *Language*, Vol. 56, No. 2.
- Wesley JACOBSEN 1989: Tadoosei to purototaipu ron («Prehodnost in prototip»). *Nihongo-gaku no sintenkai*. Kurosio syuppan, Tokio.
- Hermina JUG-KRANJEC 1987: *Slovenščina za tujce*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Akira KUNO 1978: *Danwa no bunpoo*. Taisyuukan, Tokyo.
- Takasi MASUOKA 1982: Nihongo zyudoobun no imi bunseki («Analiza japonskih trpnih stavkov»). *Gengo Kenkyuu* 82, Tokio.
- — 1987: *Meidai no bunpou* («Slovnica teorema»). Kurosio syuppan, Tokio.
- Yosio NITTA 1980: *Goiron-teki toogoron*. Meidzi syoin, Tokio.
- Chikako SHIGEMORI BUČAR 1991: *Surobenia-go ni okeru saiki-zi se to Nihon-go no »saiki«, »soogo«, »zihatu«* (Morfem se v slovenščini in »povratnost«, »vzajemnost« in »samodejnost« v japonščini). Magistrska naloga na Univerzi v Tsukubi.
- — 1992: Izražanje povratnega dejanja v japonščini in slovenščini. *Slavistična revija*, št. 2.
- — 1992: Izražanje vzajemnega dejanja v slovenščini in japonščini. *Slavistična revija*, št. 4.
- Anna SIEWIERSKA 1988: *The Passive in Slavic. Passive and Voice*. Ur. M. Shibatani. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Pub. Co.
- Taroo TAKAHASI 1985: *Gendai nihongo no voisu ni tuite* («O načinu v moderni japonščini»). *Nihongo-gaku* 4:4, Tokyo.

- Hideo TERAMURA 1982: *Nihongo no sintakusu to imi I* (»Sintaksa in pomen v japonščini I«). Kurocio syuppan, Tokio.
- – 1986: *Gengo no taisyooteki bunseki to kizyutuno hoohoo* (»Kontrastivna analiza in zapisna metoda jezikov«). *Kooza Nihongogaku* 10. Meidzi syoin, Tokio.
- France TOMŠIČ 1939: Refleksivni glagoli v slovenščini. *Slovenski jezik*. Slavistično društvo v Ljubljani.
- Jože TOPORIŠIČ 1976, 84, 91: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja Maribor.
- Claude VINCENOT 1975: *Essai de Grammaire Slovene*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

SLOVARJI

- Gendai gengogaku ziten* 1988: (Slovar moderne lingvistike). Ur. Harumi Tanaka. Seibidoo, Tokyo.
- Nihon bunpoo daiziten* 1971: (Veliki slovar japonske slovnice). Ur. Matumura. Meizi syoin, Tokyo.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (1970), II (1975), III (1979), IV (1985). Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

SUMMARY

What is called "spontaneity" ('zihatu') in traditional Japanese grammar can be divided into two types according to their forms: One is the so-called "rareru spontaneity" ('rareru zihatu') where the typical properties of the verbal voice are seen; the derivation of the verb form by adding the infix *-arer-*, and the case exchange between the action members. The other is the so-called spontaneous intransitive verbs ('zihatu zidoosi') that are not derivations but independent entries in dictionaries.

Among the sentences where the *rareru*-spontaneity verbs appear, the ones expressing spontaneous action is characterized by the following four points:

1. the addition of the infix *-arer-*,
2. the agent of the action which stood in the nominative case (with the particle *ga*) in the original active sentence moves to the dative position (accompanied by the particle *ni*),
3. the derived verb refers to a phenomenon which is not in connection with the will of the agent of the action, but to some action that comes into being spontaneously,
4. the content of the sentence is a unique phenomenon.

e.g. (*Watasi niwa*) *kokyoo no koto ga omoidasareru*.

[I][dat.][theme][homeland][gen.][things][nom.][remember, spont.]

»The things in my homeland come into my mind.«

The sentence of the spontaneous action should be regarded separately from another use of the »rareru spontaneity« that expresses generally accepted facts (which is actually a use of the passive.)

In Slovene, the spontaneous action is expressed by one of the syntactic structures where the free morpheme *se* appears. While other sentence constructions with the morpheme *se* (the reflexive active impersonal and the reflexive passive) leave no possible position for the main participant of the action (the agent) to be expressed, the agent of the spontaneous action is still expressed in the dative case of the sentence.

e.g. *Zeha se mu*.

[to yawn, 3.p.sing.][ref.pron.][3.p.sing.dat.]

»He is yawning.«

When the Japanese and Slovene sentences of the spontaneous action are compared, it is noted that in both cases the main participant of the action (expressed in the nominative case in the neutral active sentence) is expressed in the dative case. (a backgrounding process) Some distinct differences are also

observed between the two languages: (A) the kind of verbs that may occur in the sentence structure: in Slovene, it is mostly intransitive verbs expressing physiological phenomena (*zehati* 'to yawn', *kolcati* 'to hiccup', *spati* 'to sleep'); in Japanese it is transitive verbs expressing feelings and thoughts (*omoidasu* 'to remember', *kuyamu* 'to repent') (B) the verb form in comparison with the original active sentence: in Slovene it is the active form of the verb + morpheme *se*; in Japanese the derived form with the infix -*arer-*.

In the case of Slovene, we see a process of transformation from the intransitive expression in direction towards a transitive expression. In Japanese, on the other hand, the transitive expression is transformed in direction to an intransitive expression.

Zanimivo je, da med japonškimi samodejno nastajajočimi intransitivnimi glagoli najdemo nekaj glagolov, ki se nanašajo na aktivnost živega bitja (po navadi človeka): npr. *wawaru* '(ne)hoče (se) smejeti', *akeru* '(ne)hoče (se) smeh mu je slo, no jok mu je (ne)hoče (se) smehati', *omoidasu* 'spominjati se', *kuyamu* 'kayamu' 'pobožiti se', *spati* 'spati' 'zavestati se'.

Nihon jiten (1971): Veliki slovar japonskega jezika. Tokyō.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I (1970), II (1972), III (1979), IV (1982). Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Družina založba Slovenije, Ljubljana.

Andrej BEKŠ 1989: *Slovenski jezik v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Založba Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Bernard COMBES 1986: *Language Universals and Linguistic Typology* (Second Edition). Basil:

Blackwell, Oxford.

What is called "spontaneity" (kinin) in traditional Japanese grammar can be divided into two types according to their form: One is the so-called "verb-spontaneity" (*kyōzen kinin*) when the typical properties of the verbal voice are seen; the derivation of the verb form is "verb-spontaneity" and the characteristic between the sentence members. The other is the so-called "noun-spontaneity" (*meishi kinin*) that we not distinguish between independent and dependent clauses. In this study we will focus on the former type of spontaneity. (Linguistic Series 37)

Janet DULAR 1982: *Prilogajskoga jezika i govornikova jezika*. Zagreb: Jadrano.

[5] the agent of the action which stood in the nominative case within the clause which will be treated in this study.

F. J. HOPFER & S. A. THOMPSON 1985: The derivation of the passive voice in connection with the agentive participle in Sanskrit. *Journal of Indian Linguistics* 24, 1-41.

[6] the derived verb refers to a phenomenon which is not in connection with the will of the agent of the action; this is a spontaneous action which is a unique phenomenon.

[7] the content of the sentence is a unique phenomenon.

HARMEN JUG-KRANJC 1987: *Prilogajski jeziki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

AKIRA KONO 1978: *Dōjiri no jiten*. Tokyo: Shōwa Shoin.

TAKAHI MARUOKA 1982: *Nihon no jiten*. Tokyo: Shōwa Shoin.

The sentence of the spontaneous action should be analysed according to the following:

*(1) Spontaneous action: The agent of the action is not in connection with the will of the agent. In Slovene, the spontaneous action is expressed by use of the suffix -*se* when the passive morpheme is added. While in some languages there is a possibility of using the active and the infinitive form and the infinitive form is the main position of the action. In Japanese, the agent of the spontaneous action is not expressed in the passive case of the sentence.*

[9] *Izražanje spontanosti v japonskem jeziku*. *Slavistična revija* 31, 3, 1993, 345-358.

[10] *Izražanje spontanosti v japonskem jeziku*. *Slavistična revija* 31, 3, 1993, 345-358.

ANNA SKWEREK 1986: The Passive in Slavic. *Passive and Voice*. Amsterdam: John Benjamins.

When the Japanese and Slovene sentence of the spontaneous action are compared, it is found that the agent of the action is not expressed in the nominative case in the passive sentence. In Slovene, the agent of the action is not expressed in the nominative case in the passive sentence. In Japanese, the agent of the action is not expressed in the nominative case in the passive sentence.